

• I Inleiding

Nominale constituenten kunnen in complexiteit zeer uiteenlopen, van één naamwoord (*melk*, zie Haeseryn et al. 1997: 797), via relatief eenvoudige combinaties van een lidwoord, bijvoeglijk naamwoord en een zelfstandig naamwoord (*een grote boom*, Haeseryn et al. 1997: 797) tot ingewikkelder constructies (*het aan kleine kinderen snoep geven*, Haeseryn et al. 1997: 884). Het Duits staat erom bekend dat het complexe naamwoordgroepen kan vormen. In een inleiding in de taalkunde voor beginnende studenten schrikken de auteurs er niet voor terug om de in het volgende voorbeeld cursief gedrukte naamwoordgroep te gebruiken:

- (1) So findet man die Schreibweise <googlen> zwar nicht in der 24. Auflage des Recht-schreibdudens, aber durchaus im Internet, und zwar als *nach dem etymologischen Prinzip geschriebene Variante zur nach Meinung des Dudens einzig richtigen phonologischen, wenn auch nur zum Teil eingedeutschten Schreibweise <googeln>*. (Busch & Stenschke 2008: 67)

Voor het bespreken van de huidige constructionele mogelijkheden binnen de nominale constituent ruimt de ANS negentig bladzijden in, maar het is niet moeilijk om er een heel boek mee te vullen, zie Broekhuis, Keizer & Den Dikken (2003) voor het Nederlands en Keizer (2007) voor het Engels.

Het is met de complexiteit van de nominale constituent wel eens anders gesteld geweest. In het Proto-Indo-Europees van zo'n 5000 jaar geleden had je alleen kale naamwoorden, zonder lidwoorden, adjectieven of wat voor franje eromheen ook. Lidwoorden en adjectieven bestonden helemaal niet: “[I]n an earlier phase of the protolanguage there were only nouns and verbs” (Bichakjian 2002: 141). De ontwikkeling die er ligt tussen de fase van de kale naamwoorden en complexe naamwoordgroepen als in (1) vormt een fascinerend verhaal, dat ik voor het eerst in z'n volle samenhang geschetst heb gezien in het Leuvense proefschrift van Freek Van de Velde uit 2007 (Van de Velde 2007a, gepubliceerd als Van de Velde 2009a). Hij laat daarin zien dat de structuur van de naamwoordgroep door de eeuwen heen stapsgewijs uitgebreid werd. In de periode tussen het Proto-Indo-Europees en het Proto-Germaans kwamen adjectieven tot ontwikkeling. Volgens Bichakjian (2002: 141) begon die ontwikkeling met substantivische modificeerders in een naamwoordgroep

* Radboud Universiteit Nijmegen, Afdeling Taalwetenschap, a.foolen@let.ru.nl

(‘bloed roos’ voor een rode roos). Deze nieuwe ‘slot’ opende de weg voor predicatieve participia om attributief ingezet te worden (*heersende koning, gekookte wortel*). Als we ons verder tot het Nederlands beperken, dan zien we dat in het Oudnederlands een groep van elementen zich uit de klasse van adjectieven losmaakte en ‘determinatoren’ werden (bijv. *zulke grote bomen*) en dat in het Nieuwnederlands de naamwoordgroep nog eens uitgebreid werd met een nieuw slot, namelijk dat van de vrije bepalingen of kopbepalingen. Van de Velde beperkt zich in zijn artikel in dit themanummer tot deze laatste ontwikkelingsfase. In Van de Velde (2010) wordt de eerdere stap naar de determinatoren behandeld, en wie de ontwikkeling van de naamwoordgroep in z’n geheel wil natrekken, kan, zoals gezegd, bij zijn proefschrift terecht.

Zoals Van de Velde in zijn bijdrage aan dit themanummer laat zien, is de ‘schil’ van kopbepalingen zoals we die nu kennen, niet in één klap ontstaan. In het Vroegnieuwederlands beten de focuspartikels de spits af (*zelfs vorsten*), in de eeuwen daarna maakten zinsadverbia als *misschien* en ‘zinsbrokken’ als *naar ik meen* en *wat je noemt* dankbaar gebruik van het ontstane slot (*misschien een heel klein foutje, een debutant met naar ik meen een Propria-Cures-verleden, er kwam wat je noemt een literaire kant aan het werk*). Met andere woorden, als zo’n schil eenmaal ontstaan is, maakt deze zelf weer een paradigmatische groei door doordat elementen van verschillende herkomst ook van deze positie gebruik gaan maken.

De ontwikkeling die Van de Velde schetst, heeft hij met veel corpusgegevens ondersteund, waardoor het een overtuigend verhaal is geworden. Hieronder kan ik dan ook niet meer doen dan enkele vervolgvragen formuleren en suggesties voor verder onderzoek doen.

2 Diachronie en synchronie

Focuspartikels als *zelfs*, *ook* en *alleen* kunnen een geïntegreerd deel van een NP of andere constituent uitmaken maar ze kunnen ook ‘op afstand’ elders in de zin staan en van daaruit een interpretatieve relatie met de NP onderhouden, zie (2) en (3) (focuspartikel vet, de constituent waar ze betrekking op hebben tussen vierkante haken).

- (2) De bewoners hebben het gevoel dat de gemeente hen negeert en **alleen maar** oog lijkt te hebben [voor het meertje bij de verkeersbrug als plaats waar woonboten liggen]. (CGN)
- (3) [Daar] ben ik trouwens **ook** naartoe geweest.

Zoals Van de Velde laat zien, was de afstandsrelatie er diachroon het eerst. In recente synchrone beschrijvingen (Foolen et al. 2009 voor het Nederlands, Sudhoff 2010 voor het Duits) wordt er echter van uitgegaan dat de afstandsrelatie de secundaire is, meestal als gevolg van verplaatsing van de rest van de NP (extrapositie in (2), topicalisatie in (3)). Deze ‘transformationele’ voorstelling van zaken maakt het mogelijk om de distributionele mogelijkheden van een focuspartikel ten opzichte van een NP op een elegante wijze in regels te vatten. Deze aanpak is in overeenstemming met de richtlijnen van De Saussure (1916), zoals verwoord in (4) (‘stel je op het standpunt van de synchronie’) en (5) (‘ga uit van de native speaker, laat je niet door kennis over de diachronie op het verkeerde been zetten’):

- (4) En matière d'analyse, on ne peut donc établir une méthode ni formuler des définitions qu'après s'être placé dans le plan synchronique. (*Cours*, p. 253)¹
- (5) L'analyse des unités de la langue, faite à tous les instants par les sujets parlants, peut être appelée *analyse subjective*; il faut se garder de la confondre avec l'*analyse objective*, fondée sur l'histoire. (*Cours*, p. 251)²

Soms is het wel mogelijk om de diachrone en synchrone analyse op elkaar te laten aansluiten. Op een interessante manier is dat Progovac (2009) gelukt bij haar analyse van 'small clauses', die zij ziet als overblijfsels van vroegere syntaxis. Functionele projecties als TP (tense phrase) zijn later ontwikkelde structuren, die rondom zulke small clauses geprojecteerd worden. De synchrone hiërarchische structuur weerspiegelt hier de diachrone ontwikkeling. De algemene onderzoeksvraag die m.i. in de toekomst nog verder onderzoek verdient is dan: In hoeverre weerspiegelen synchrone structuren diachrone ontwikkelingen en in hoeverre moeten we zeggen dat de structuur op een gegeven moment 'gereorganiseerd' wordt, waarbij de synchronie breekt met het verleden en z'n eigen nieuwe orde schept.

• 3 Typologie

Bij typologische vergelijking van NP-structuren in talen is vooral aandacht besteed aan morfologische variatie (congruentie binnen de NP) en variatie in de volgorde van de deelconstituenten (bv. heeft de taal binnen de NP voor- of nabepalingen), zie Rijkhoff (2002) en de bijdragen in Plank (2003a). Impliciet wordt aangenomen dat naamwoordgroepen universeel over dezelfde structurele posities (kern, bepaling, determinator) beschikken, met eventueel nog wat extra's, zoals 'classifiers' in bepaalde talen (bv. het Chinees) of de kopbepalingen in het Nederlands en verwante talen. Als in de structurele taalkunde al toegegeven werd dat grammatica's in bepaalde onderdelen in complexiteit konden verschillen, dan werd daarbij tegelijk met Hockett (1958: 180-181) aangenomen dat die complexiteit dan ergens anders in de grammatica gecompenseerd moet worden:

Objective measurement is difficult, but impressionistically it would seem that the total grammatical complexity of any language, counting both morphology and syntax, is about the same as that of any other. This is not surprising, since all languages have about equally complex jobs to do, and what is not done morphologically has to be done syntactically.

- 1 Bij de analyse van een taal kan men dus geen methode volgen noch definities opstellen als men niet eerst het synchrone perspectief ingenomen heeft.
- 2 De analyse van de taaleenheden zoals de native speakers die in alle gevallen maken, kunnen we *subjectieve analyse* noemen; men moet zich ervoor hoeden die te verwarren met de *objectieve analyse*, die op de geschiedenis gebaseerd is.

Pas recentelijk lijkt er in de taalkunde ruimte te komen voor de visie dat de structuur van talen in hun totaliteit in complexiteit kan variëren, diachroon, zoals Van de Velde overtuigend laat zien, maar ook synchroon, zie de bijdragen in Sampson et al. (2009). Zo kunnen de door Hockett bedoelde “complex jobs” ook cognitief of pragmatisch uitgevoerd worden. Een goede verstaander heeft maar een half woord nodig. Op de vraag *How much grammar does it take to sail a boat* is het antwoord van Gil (2009) dat een heel eenvoudige grammatica als die van het Riau (Indonesië) daarvoor kan volstaan. Eerder al was door Everett gesteld dat de Amazonetaal Pirahã ‘eenvoudig’ van structuur was (zie o.a. Everett 2005 en Sampson 2009a), waarmee hij overigens behoorlijk wat weerstand bij vakgenoten opriep. Maar de tijdgeest lijkt te kantelen. Evans en Levinson (2009) pleiten voor een hernieuwde aandacht voor verschillen tussen talen, in plaats van te focussen op universalia, en variatie in complexiteit lijkt daarbij politiek niet meer incorrect te zijn.

Hiermee is een heel nieuw onderzoeksveld geopend. Als we ons tot de NP beperken, is synchroon-typologisch de vraag hoe dit constituenttype in complexiteit varieert en of daarbij interessante generalisaties te maken zijn. Zijn er afhankelijkheden, in de zin dat determinatoren niet mogelijk zijn als er niet ook al adjectieven bestaan? Zijn kopbepalingen op hun beurt weer afhankelijk van het bestaan van de andere categorieën? En de diachrone vraag is natuurlijk of de uitbreiding van de NP altijd volgens dezelfde lijnen verloopt. Het patroon dat Van de Velde voor het Nederlands en de Germaanse talen heeft blootgelegd, kan daarbij prima als paradigmatisch testmodel dienen.

● 4 Oorzaken en verklaringen

Het laatste hoofdstuk van zijn proefschrift wijdt Van de Velde aan ‘oorzaken en verklaringen’. Waarom is de NP in de loop der eeuwen gaan groeien en waarom langs de lijnen die in zijn proefschrift blootgelegd zijn? Van de Velde stipt verschillende verklaringsmogelijkheden aan, zonder zich vast te leggen op één daarvan. De standpunten die hij bespreekt zijn ook terug te vinden in de bundel van Sampson et al. (2009), waar ik al meerdere keren naar verwezen heb.

Gil (2009: 32-33) speelt in zijn bijdrage aan de genoemde bundel de ‘taalinterne’ kaart. Volgens hem neigen taalsystemen ertoe om in de loop der tijd complexer te worden:

Rather than having evolved in order to enable us to survive, sail boats, and do all the other things that modern humans do, most contemporary grammatical complexity is more appropriately viewed as the outcome of natural processes of self-organization whose motivation is largely or entirely system-internal.

Maar dwingend noodzakelijk is zo’n taalinterne ontwikkeling ook weer niet, getuige de taal die Gil zelf beschrijft, Riau, die gekenmerkt wordt door weinig complexiteit. Gil bedoelt waarschijnlijk dat *als* een taal in complexiteit toeneemt, dat daarvoor geen taal-externe verklaringen aangenomen hoeven te worden. Deze visie staat in contrast met die van Dan Everett, die de Amazonetaal Pirahã en de cultuur van de sprekers onderzocht heeft. In een interview met Sampson (2009a: 224) stelt Everett dat “culture can exert architectonic effects on grammar.” Complexe cultuur kan tot complexiteit in de gramma-

tica leiden. De cultuur van de Pirahã is eenvoudig en dat geldt ook voor hun grammatica (Sampson 2009a: 228): "... their language fits their culture and their culture fits their needs and their environment."

Een derde interessante aanzet tot verklaring vinden we bij Utz Maas, die schriftelijkheid als een factor aanwijst die toename van complexiteit in de hand werkt, zie o.a. Maas (2008: 51): "Offensichtlich ist eine Schriftkultur ein ungemein dynamischer Faktor im Sprachausbau – der als solcher bei sprachwissenschaftlichen Analysen nicht ausgeklammert werden kann."³

In zijn bijdrage aan Sampson et al. (2009) stelt Maas vast dat "German was simpler before it was put into literate use" (Maas 2009: 171). En volgens Schwitalla (2006) is de complexiteit van (Duits) schriftelijk taalgebruik vooral in de naamwoordelijke constituent terug te vinden:

Komplexität als Unterscheidungskriterium zwischen gesprochener und geschriebener Sprache liegt nicht so sehr in der Parataxe gegenüber Hypotaxe (...), sondern vielmehr in der Komplexität von Nominalphrasen. (...) Gesprochenes zeichnet sich generell durch Verbalisierung aus, d.h. Sätze mit einem inhaltsstarken Verb werden gegenüber Sätzen mit nominalisierten Verben bevorzugt. (...) Verbalsätze eignen sich für Anschaulichkeit, Nominalsätze für Abstraktion und Raffung. (Schwitalla 2006: 134-35)⁴

Van de Velde (2007a: 374) brengt nog deflexie als specifieke verklaring voor de ontwikkeling van kopbepalingen in het Nederlands naar voren: "De uitbouw van de NC [nominale constituent] zou een strategie kunnen zijn om de BvG [Bepaling van Gesteldheid], de focuspartikels, en al die andere ongeleide projectielen die door de zin klieven, in een vaste structuur op te sluiten. De tolerantie voor zulke zwerfelementen zonder identificerende morfologie neemt diachroon af."

We kunnen op dit moment niet anders concluderen dan dat op het verklarende vlak hetzelfde geldt als wat we op het einde van par. 3 voor de taalvergelijkende descriptie stelden: Een interessant veld van nieuw onderzoek ligt hier voor ons open. Zijn het 'zelforganisatie', cultuurverschillen, schriftelijkheid, interne taalverandering buiten de naamwoordelijke groep, of nog andere factoren (taalcontact bv.), die verklarend licht werpen op de synchrone en diachrone variatie in complexiteit van de naamwoordgroep?

5 Besluit

Schilsgewijze groei kennen we natuurlijk ook buiten de taal. De afbeelding van de mense-

- 3 Blijkbaar is het hebben van een schriftelijke cultuur een dynamische factor die de 'uitbouw' van een taal sterk bevordert, een factor die als zodanig bij taalkundige analyses niet buitenspel geplaatst kan worden.
- 4 Complexiteit als kenmerk dat gesproken van geschreven taal onderscheidt, zit hem niet zozeer in parataxis tegenover hypotaxis maar eerder in de complexiteit van nominale groepen. Gesproken taal kenmerkt zich over het algemeen door werkwoordelijke structuren, dat wil zeggen er wordt de voorkeur gegeven aan zinnen met een semantisch rijk werkwoord in plaats van zinnen met genominaliseerde werkwoorden. Zinnen met werkwoordelijke structuren zijn geschikt voor beeldende weergave, zinnen met nominale structuren voor abstractie en beknoptheid.

Nominale groei

lijke hersenen in Vroon (1992: 79) laat mooi de gelaagde opbouw ervan zien. Om het neurale chassis van het reptielenbrein kwam ongeveer 200 miljoen jaar geleden het limbisch systeem tot ontwikkeling. Om dit zoogdierenbrein heen werd bij de mens de neocortex gevormd. En nog een voorbeeld: Wie in Nijmegen vanuit het centrum bij de rivier naar de stadsrand in het zuiden fietst, zal eerst het oude centrum passeren, dan de wijken die na de sloop van de stadswallen ontstonden om vervolgens via steeds jongere naoorlogse wijken de stadsrand te bereiken.⁵ Dit soort analogieën hebben natuurlijk geen extra bewijskracht voor Van de Velde's bevinding dat de nominale constituent schilsgewijs gegroeid is. Anderzijds, als Gil (2009: 33) gelijk heeft met zijn idee dat "grammatical complexity may be no different from complexity in other domains", dan is het opzoeken van dit soort analogieën zeker interessant.

5 Dat men in Nijmegen voor het bereiken van de vinexwijk dan weer eerst terug moet naar het centrum en de Waal moet oversteken, is een bijzonderheid die laat zien dat ook hier lokale omstandigheden algemene patronen kunnen doorbreken.